

*Yayınevi olarak kütüphane,
kütüphane olarak yayınevi*

KÜTÜPHANE Mİ YAYINEVİ Mİ?

MEHMET ERKEN

K

İTAPLIK ve kitap koyulan dolap, insanların kullanımı için bir odada/binada tesis edilen kitaplık gibi anlamlara sahip “kütüphane” kelimesi, 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ortalarına kadar kitap yayıncısı, kitap satıcısı, yayın dizisi gibi farklı yan anlamlar kazanmıştır. Bugün kütüphane kelimesi bu anlamlarını neredeyse tamamen yitirmiş ve tekrardan, bilinen anlamında kullanılır hale gelmiştir.

Kütüphane kelimesinin farklı anlamlar kazanması Osmanlıda matbaanın tarihi seyriyle ilişkilidir. Gelişkin bir kitap ve kütüphane kültürüne sahip Osmanlı İmparatorluğunda matbaa, 15. yüzyılın sonundan itibaren faaliyet göstermeye başlanmış fakat resmî olarak ilk matbaa 1727’de İbrahim Müteferrika tarafından açılmıştır. Kitap sayısındaki artışın ivme kazanması ise 1830’lu yıllardan sonra olmuştur. 1857’de yayınlanan matbaalar nizamnamesiyle özel matbaaların açılmasına izin verilmiş, böylece matbaa ve yayınlanan kitap sayısında çok ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde kitap yayıncıların büyük çoğunluğu, imparatorluğun ilk devirlerinden itibaren kitap satışı yapan sahaflardır. 1860’lı yıllara gelindiğinde yeni türlerde eser üretiminin artması, özel gazetelerin yayınlanması, yeni eğitim kurumlarının açılması, Batı ile artan entelektüel etkileşim gibi çoklu sebepler kitap sayısında artışa ve çeşitliliğe yol açmıştır.

Artan kitap arzının mevcut kitap satıcıları tarafından karşılanamaması nedeniyle kitaplar artık sadece sahaflarda değil, çayhanelerde, eczahanelerde, tütüncü dükkanlarında da satılmaya başlanmıştır.¹ Kitap dağıtımındaki bu karmaşa hali 1880’li yıllarda ortaya çıkan kitapçılar eliyle çözülmeye çalışılmış,² kitapçı anlamında kütüphane kelimesinin kullanımı da ilk defa bu dönemde görülmüştür.

Osmanlı yayıncılığının yenileşme dönemi olarak da niteleyebileceğimiz 1880 sonrasında açılan dükkanlar, matbaa-yayın-kitap satışı-dağıtım gibi işlevlerin tamamını kendi bünyelerinde taşımakta ve çoğunlukla kitabevi veya kütüphane adını kullanmaktadır. Arakel Matbaa ve Kütüphanesi, Cihan Kütüphanesi, Zaman Kütüphanesi bu kitabevlerinden bazılarıdır. Bu noktada altını çizmemiz gereken bir diğer husus aynı dönemde Avrupa ve Amerika’da da mesleklerin görev tanımlarının tam

anlamıyla netleşmemiş olduğudur.

Yine bu dönemde kütüphane kelimesi sadece yayınevi-kitabevini ifade etmek için değil, “kütüphane-i meşahir” örneğinde görebileceğimiz gibi yayıncıların kitap serilerini anlatmak için de kullanılmaktadır. Örneğin II. Meşrutiyet dönemi yayıncılarından Cemiyet Kütüphanesinin “Ekinci Kütüphanesi” isminde bir kitap serisi vardır.

II. Abdülhamid döneminde karşımıza çıkan ve II. Meşrutiyet döneminde çokça görmeye başladığımız kütüphane isminin kullanımı Cumhuriyetin ilanı ve harf değişikliği ile beraber azalmıştır. 1930’larda açılıp halen yayınına devam eden Remzi ve İnkılap kitabeveleri, kendi isimlerini Remzi Kütüphanesi veya İnkılap Kütüphanesi olarak değil, Remzi Kitabevi ve İnkılap Kitabevi olarak belirlemiştir. Fakat Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden yayıncılar çoğunlukla isimlerinde bir değişikliğe gitmemişlerdir. Osmanlı son döneminde kurulup halen yayınına devam eden Saatli Maarif Takvimi yayıncısı İstanbul Maarif Kütüphanesi bunun günümüzde yaşayan bir örneğidir.

Kullanım farklarıyla ilgili olarak dönemin sözlüklerine ve kanunlarına müracaat edebiliriz. Şemseddin Sami’nin *Kamus-ı Türkî*’de kütüphane kelimesi özetle, “kitapların bulunduğu oda, mütalaa edilmesi için kitaplar koyulmuş/vakfedilmiş oda/bina ve kitap dolabı” anlamlarıyla karşılanmaktadır. Fakat Şemseddin Sami kitapçıların yanlış bir şekilde kendilerine kütüphane ismi vererek bu ismi suistimal ettiklerini söylemektedir. Raif Necdet’in *Resimli Türkçe Kamus*’u ise kütüphane ile kitaphane kelimelerine ayrı ayrı yer vermektedir. Kütüphane, yukarıdaki anlamla benzer bir şekilde karşılanırken kitaphane, kitap satılan mahal olarak karşılanmaktadır. Sonuçta bu iki sözlükten birinde kütüphane kelimesinin yanlış bir şekilde kitapçı anlamında kullanıldığı, diğerinde ise kütüphane yerine kitaphane şeklinde yazılarak farklı kelimelerin anlamları dile getirilmektedir. Gerçekten de yeni harflerle basılan kataloglarda kütüphane yerine kitaphane isminin kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Tefeyyüz Kitaphanesi, Ahmet Halit Kitaphanesi gibi).

Bir adım ileriye giderek bu kelimelerin yabancı dillerdeki karşılıkları üzerinden bir değerlendirme yapabiliriz. *Redhouse*

İngilizce-Türkçe sözlüğün 1856 ve 1880 baskılarında bugün kitapçı anlamı ile karşılanan *bookseller* kelimesinin karşılığı kitapçı, Kur’an satan kitapçı anlamında ise sah haf olarak geçmektedir. *Library* ise kütüphane kelimesiyle karşılanmaktadır. Sözlüğün 1880 baskısında Türkçeden İngilizceye bölümünde “kitabçı” kelimesinin karşılığı olarak yabancı ya da genel kitapların satıcısı anlamıyla beraber *library*, yani kütüphane kelimesi de vardır. Aynı tarihli yayında, 1856 baskısında olmayan bir kelime olarak *publisher*, yani bugünkü anlamıyla yayıncı kelimesi de kitapçı ile karşılanmıştır.

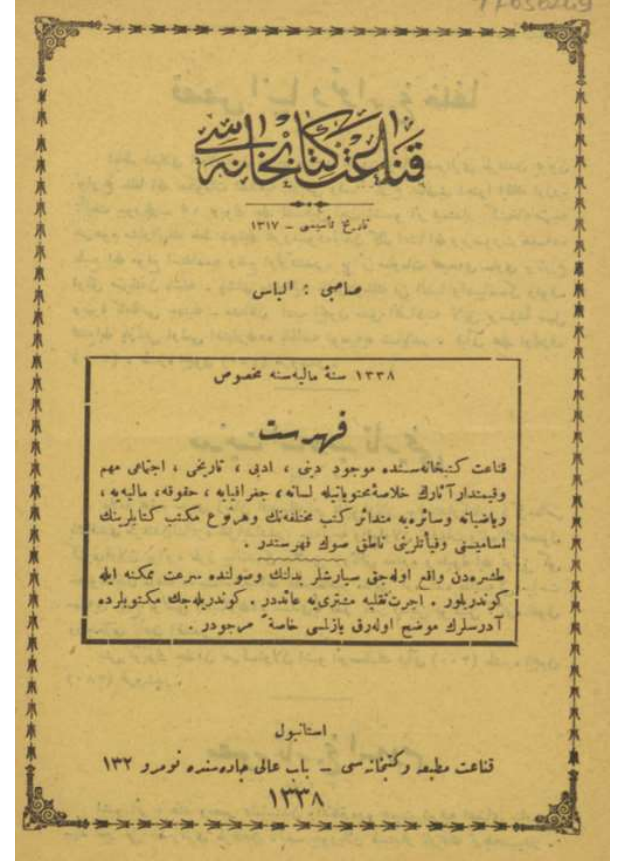
Fransızca sözlüklere baktığımızda; Şemseddin Sami 1886’da yayınlanan *Kamus-ı Fransevi*’de kütüphane *bibliothèque*, kitapçı *libraire*, kitapçılık-sahafılık ise *librairie* kelimesinin karşılığı olarak verilmiştir. Nâşir ise *éditeur* kelimesinin karşılığıdır. Hasan Bedreddin’in 1928 tarihli *Fransızcadan Türkçeye Küçük Kamus-ı Fransevi*’de de kelimelerin karşılıkları aşağı yukarı aynı şekildedir.

Sonuç olarak sözlüklerdeki anlamlar içinde bir bütünlük olmadığı, kelimenin anlamının zaman içinde değiştiği ve yazılışları benzer farklı dillerdeki kelimeler arasında anlam yönünden farklılık olduğu dikkat çekmektedir: *library-libraire-librairie* veya *editör-éditeur* gibi.

Bu noktada bakılabilecek bir diğer metin grubu kanunlardır. 1857, 1888, 1895 ve 1909 yıllarında çıkan matbaa kanunlarında kitap basımı, kitapçılar ya da matbaalar hakkında kütüphane kelimesi kullanılmamaktadır. Fakat kanun metinlerinin aksine Fatma Nur Uçar’ın belirttiği gibi 1880’lerden itibaren kütüphane kelimesi arşiv belgelerinde dahi oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.³

Kitapçı, yayıncı ya da kitap serisi anlamında kütüphane kelimesini kullanan yayıncıların bir kısmı zaman zaman kitap katalogları (esami-i kütüb) bastırmıştır. Bu kataloglarda neden bu kelimenin kullanıldığına dair doğrudan bir açıklama yer almasa da katalogların tamamında yayıncılar kendilerini ilim ve irfanı yaymak sorumluluğunu yerine getiren kişiler olarak tanıtmakta, yaptıkları kitap yayınının da alelade bir ticaretten öte memleket irfanına bir katkı olduğunu vurgulamaktadır.⁴

Bu noktadan hareketle kütüphaneye isminin, yayınevi yahut kitap dizisi

anlamlarında kullanımının yayınlanan veya satılan kitaplara yüklenen anlam ile ilişkili olduğunu düşünebiliriz.

Kütüphane kelimesinin yayınevi, kitabevi ve kitap serisi anlamında kullanımının ortaya çıktığı dönem, dönemin yayın ortamı, sözlükleri, kanunları ve bu kullanımı ortaya çıkaran ve yaygınlaştıran kişilerin yazılarına baktığımızda, bu kullanımın iki sebebi olduğunu varsayabiliriz. Bunlardan biri 19. yüzyılın *Lingua Franca*’sı Fransızcanın Osmanlı toplumunda etkinliğinin artması ve zaman içinde yerini İngilizceye bırakması, bu durumun da benzer kelimelerin anlamlarında ufak oynamalara sebep olmasıdır. İkinci sebep ise yayınevi-matbaa-kitabevi sahiplerinin işyerlerini “okurları bir kütüphane gibi aydınlatacakları kurumlar” olarak düşünmeleri ve kütüphane ismini tercih etmeleridir. ■

NOTLAR

- 1 Johann Strauss, “İstanbul’da Kitap Yayıncılığı ve Basımevleri” çev. Erol Üyepazarcı, *Müteferrika* 1, Güz 1993, s. 8.
- 2 İsmail Erünsal’in tespitlerine göre yüzyıl başında kitap satışı yapanlar sadece sahafılarken yüzyıl sonunda sahaf- kitapçılar ve kitapçılar ortaya çıkmıştır. Bkz. İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Sahafılık ve Sahafılar*, Timaş Yayınları, 2013, s. 81.
- 3 Fatma Nur Uçar, “1876-1923 Yılları Arasında İstanbul’daki Kütüphane İmtiyaz Sahipleri, Kütüphaneleri ve Katalogları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.
- 4 Arakef Kitaphanesi Esami-i Kütübü, *Matbaa-i Ebüzziya* 1301, mukaddime; *Asır Kütüphanesi Esami-i Kütübü* (2. Baskı), Kasbar Matbaası 1306, s. 6.